रजिस्ट्री सं. डी. 281

Price : Rs. 5.00
REGISTERED No. D-221
नोंदणी क्रमांक डी-221

भारत का राजपत्र
The Gazette of India
भारताचे राजपत्र

असाधारण
EXTRAORDINARY
असाधारण

भाग 12 अनुभाग 1
Part XII Section 1
भाग बारा अनुभाग 1

प्राधिकार से प्रकाशित
PUBLISHED BY AUTHORITY
प्राधिकाराद्वारे प्रकाशित

सं. 1	नई दिल्ली, अगस्त 15-21, 2019/24-30 श्रावण (शक) 1941	[खंड 18
No. 1]	NEW DELHI, AUGUST 15-21, 2019/24-30 SHRAVAN (SAKA) 1941	[Vol. 18
अं. १]	नवी दिल्ली, ऑगस्ट १५-२१, २०१९/२४-३० श्रावण (शके) १९४१	[खंड १८

स्वंतत्र संकलन म्हणून फाईल करण्यासाठी या भागाला वेगळे पृष्ठ क्रमांक दिले आहेत.

विधि और न्याय मंत्रालय

(विधायी विभाग)

नई दिल्ली, अगस्त 15-21, 2019/24-30 श्रावण (शक) 1941

(1) दि ऑल इंडिया सर्व्हिसेस एक्ट, 1951, (2) दि प्रोबेशन ऑफ ऑफेण्डर्स एक्ट, 1958, (3) दि ओथस् एक्ट, 1969, 4) दि अॅथोरिटेटिव्ह टेक्स्टस् (सेन्ट्रल लॉज) एक्ट, 1973, (5) दि गव्हर्नर्स (इमॉल्युमेन्टस्, अलॉउन्सेस अॅन्ड प्रिव्हिलेजेस) एक्ट, 1982, (6) दि सेन्ट्रल एज्युकेशनल इन्स्टिट्युशन्स (रिझर्व्हेशन इन अॅडमिशन) एक्ट, 2006, (7) दि मेन्टेनन्स अॅण्ड वेल्फेअर ऑफ पेरेन्ट्स अॅण्ड सिनियर सिटिझन्स एक्ट, 2007, (8) दि अनऑर्गनाईज्ड वर्कर्स सोशल सिक्युरिटी एक्ट, 2008, (9) दि नॅशनल इन्व्हेस्टिगेशन एजन्सी एक्ट, 2008, (10) दि बर्थस्, डेथस् अॅण्ड मॅरेजेस रजिस्ट्रेशन एक्ट, 1886, (11) दि डिपार्टमेंटल इन्क्वायरीज (इन्फोर्समेंट ऑफ अटेंडन्स ऑफ विटनेसेस अॅण्ड प्रॉडक्शन ऑफ डॉक्युमेंटस्) एक्ट, 1972, (12) दि प्रि-कन्सेप्शन अॅण्ड प्रि-नेटल डायग्नोस्टिक टेक्निक्स (प्रोहिबिशन ऑफ सेक्स सिलेक्शन) एक्ट, 1994, (13) दि ग्राम न्यायालयाज् एक्ट, 2008, (14) दि नॅशनल फूड सिक्युरिटी एक्ट, 2013, (15) दि प्रोहिबिशन ऑफ एम्प्लॉयमेंट अॅज मॅन्युअल स्कॅव्हेन्जर्स अॅण्ड देअर रिहॅबिलिटेशन एक्ट, 2013 के मराठी अनुवाद राष्ट्रपती के प्राधिकार से प्रकाशित किये जाते है और ये प्राधिकृत पाठ (केंद्रीय विधि) अधिनियम, 1973 (1973 का 50) की धारा 2 के खण्ड (क) के अधीन उनके मराठी प्राधिकृत पाठ समझे जायेंगे।

MINISTRY OF LAW AND JUSTICE

(LEGISLATIVE DEPARTMENT)

New Delhi, AUGUST 15-21, 2019/24-30 SHRAVAN (SAKA) 1941

The Translation in Marathi of (1) The All-India Services Act, 1951, (2) The Probation of Offenders Act, 1958, (3) The Oaths Act, 1969, (4) The Authoritative Texts (Central Laws) Act, 1973, (5) The Governors (Emoluments, Allowances and Privileges Act, 1982, (6) The Central Educational Institutions (Reservation in Admission) Act, 2006, (7) The Maintenance and Welfare of Parents and Senior Citizens Act, 2007, (8) The Unorganised Workers' Social Security Act, 2008, (9) The National Investigation Agency Act, 2008, (10) The Births, Deaths and Marriages Registration Act, 1886, (11) The Departmental Inquiries (Enforcement of Attendance of Witnesses and Production of Documents) Act, 1972, (12) The Pre-Conception and Pre-natal Diagnostic Techniques (Prohibition of Sex Selection) Act, 1994, (13) The Gram Nyayalayas Act, 2008, (14) The National Food Security Act, 2013, (15) The Prohibition of Employment as Manual Scavengers and their Rehabilitation Act, 2013 are hereby published under the authority of the President and shall be deemed to be the authoritative texts thereof in Marathi under clause (*a*) of Section 2 of the Authoritative Texts (Central Laws) Act, 1973 (50 of 1973).

विधि व न्याय मंत्रालय

(विधायी विभाग)

नवी दिल्ली, ऑगस्ट १५-२१, २०१९/२४-३० श्रावण (शके) १९४१

पुढील अधिनियमांचे म्हणजे (१) दि ऑल इंडिया सर्व्हिसेस ॲक्ट, १९५१, (२) दि प्रोबेशन ऑफ ऑफेंडर्स ॲक्ट, १९५८, (३) दि ओथस् ॲक्ट, १९६९, (४) दि ॲथोरिटेटिव्ह टेक्स्टस् (सेंट्रल लॉज) ॲक्ट, १९७३, (५) दि गव्हर्नर्स (इमॉल्युमेन्टस्, अलॉउसेस ॲण्ड प्रिव्हिलेजेस) ॲक्ट, १९८२, (६) दि सेंट्रल एज्युकेशनल इन्स्टिट्युशन्स (रिझर्व्हेशन इन ॲडमिशन) ॲक्ट, २००६ (७) दि मेंटेनंस ॲण्ड वेल्फेअर ऑफ पेरेंटस् ॲण्ड सिनियर सिटिझन्स ॲक्ट, २००७, (८) दि अनऑर्गनाईज्ड वर्कर्स सोशल सिक्युरिटी ॲक्ट, २००८, (९) दि नॅशनल इन्व्हेस्टिगेशन एजन्सी ॲक्ट, २००८, (१०) दि बर्थस्, डेथस् ॲण्ड मॅरेजेस रजिस्ट्रेशन ॲक्ट, १८८६, (११) दि डिपार्टमेंटल इन्क्वायरिज (इन्फोर्समेंट ऑफ अटेंडन्स ऑफ विटनेसेस ॲण्ड प्रॉडक्शन ऑफ डॉक्युमेंटस्) ॲक्ट, १९७२, (१२) दि प्रि-कन्सेप्शन ॲण्ड प्रि-नेटल डायग्नोस्टिक टेक्निक्स (प्रोहिबिशन ऑफ सेक्स सिलेक्शन) ॲक्ट, १९९४, (१३) दि ग्राम न्यायालयाज् ॲक्ट, २००८, (१४) दि नॅशनल फूड सिक्युरिटी ॲक्ट, २०१३, (१५) दि प्रोहिबिशन ऑफ एम्प्लॉयमेंट ॲज मॅन्युअल स्कॅव्हेन्जर्स ॲण्ड देअर रिहॅबिलिटेशन ॲक्ट, २०१३ या अधिनियमांचा मराठी अनुवाद याद्वारे, राष्ट्रपतींच्या प्राधिकाराने प्रसिद्ध करण्यात येत असून प्राधिकृत पाठ (केंद्रीय विधि) अधिनियम, १९७३ (१९७३ चा ५०) याच्या कलम २, खंड (क) अन्वये हा अनुवाद त्या अधिनियमांचे प्राधिकृत पाठ आहेत असे समजले जाईल.

असंघटित कामगार सामाजिक सुरक्षा अधिनियम, २००८

(सन २००८ चा अधिनियम क्रमांक ३३)

[२३ ऑक्टोबर, २०१८ रोजी यथाविद्यमान]

[३० डिसेंबर, २००८.]

असंघटित कामगारांची सामाजिक सुरक्षा व कल्याण यांसाठी आणि त्यांच्याशी संबंधित किंवा तदानुषंगिक इतर बाबींची तरतूद करण्यासाठी अधिनियम.

भारतीय गणराज्याच्या एकोणसाठाव्या वर्षी संसदेकडून तो पुढीलप्रमाणे अधिनियमित होवो :—

प्रकरण एक

प्रारंभिक

१. (१) या अधिनियमास, असंघटित कामगार सामाजिक सुरक्षा अधिनियम, २००८ असे म्हणावे. **संक्षिप्त नाव, व्याप्ती व प्रारंभ.**

(२) तो, संपूर्ण भारतास लागू आहे.

(३) तो, केंद्र सरकार, **राजपत्रातील** अधिसूचनेद्वारे नियत करील अशा दिनांकास [१] लागू होईल.

२. या अधिनियमात संदर्भानुसार दुसरा अर्थ अपेक्षित नसेल तर,— **व्याख्या.**

(क) " नियोक्ता " याचा अर्थ, जिने एखाद्या असंघटित कामगाराला एकतर प्रत्यक्षपणे किंवा अन्यथा पारिश्रमिकार्थ कामावर लावले असेल किंवा नियुक्त केले असेल अशी व्यक्ती किंवा व्यक्तींचा संघ, असा आहे ;

(ख) " आस्थानीय कामगार " याचा अर्थ, नियोक्त्याच्या कामाच्या ठिकाणाखेरीज, जी व्यक्ती आपल्या घरात किंवा आपल्या पसंतीच्या अन्य वास्तूत-मग नियोक्ता साधनसामग्री, सामग्री किंवा आधारसामग्री पुरवो अगर न पुरवो, हे विचारात न घेता-पारिश्रमिकार्थ, नियोक्त्यासाठी वस्तुनिर्माण करण्यात किंवा सेवा देण्यात गुंतलेली असेल, अशी कोणतीही व्यक्ती, असा आहे ;

(ग) " ओळखपत्र " याचा अर्थ, कलम १० च्या पोट-कलम (३) अन्वये जिल्हा प्रशासनाने असंघटित कामगाराला दिलेले कार्ड, दस्तऐवज किंवा प्रमाणपत्र, असा आहे ;

(घ) " राष्ट्रीय मंडळ " याचा अर्थ, कलम ५ च्या पोट-कलम (१) अन्वये घटित केलेले राष्ट्रीय असंघटित कामगार सामाजिक सुरक्षा मंडळ, असा आहे ;

(ङ) " अधिसूचना " याचा अर्थ, **राजपत्रात** प्रसिद्ध केलेली अधिसूचना, असा आहे ;

(च) " संघटित क्षेत्र " याचा अर्थ, असंघटित नसलेला उद्यम, असा आहे ;

(छ) " विहित " याचा अर्थ, केंद्र सरकारने किंवा, यथास्थिति, राज्य शासनाने, या अधिनियमाखाली केलेल्या नियमांद्वारे विहित केलेले, असा आहे ;

(ज) " नोंदणीकृत कामगार " याचा अर्थ, कलम १० च्या पोट-कलम (३) अन्वये नोंदणी केलेला असंघटित कामगार, असा आहे ;

(झ) " अनुसूची " याचा अर्थ, अधिनियमाला जोडलेली अनुसूची, असा आहे ;

(ञ) " राज्य मंडळ " याचा अर्थ, कलम ६ च्या पोट-कलम (१) अन्वये घटित केलेले (राज्याचे नाव) राज्य असंघटित कामगार सामाजिक सुरक्षा मंडळ, असा आहे ;

(ट) " स्वयंरोजगारित कामगार " याचा अर्थ, नियोक्त्याकडून नियुक्त न झालेली, परंतु केंद्र सरकारकडून किंवा राज्य शासनाकडून वेळोवेळी अधिसूचित करण्यात येईल अशी मासिक रक्कम

१. १६ मे २००९, पहा अधिसूचना क्र. स्था.आ. १२२० (ई), दिनांक १४ मे २००९, पहा **भारताचे राजपत्र**, असाधारण, भाग दोन, कलम ३(दोन).

मिळविण्याच्या अधीन, असंघटित क्षेत्रातील कोणत्याही व्यवसायाच्या कामात स्वतः गुंतलेली, किंवा राज्य शासनाकडून अधिसूचित करण्यात येईल अशा कमाल मर्यादेस अधीन राहून लागवडयोग्य जमीन स्वतः धारण केलेली कोणतीही व्यक्ती, असा आहे ;

(ठ) " असंघटित क्षेत्र " याचा अर्थ, जो उद्यम, व्यक्ती किंवा स्वयंरोजगारित कामगार स्वतः चालवितात आणि ज्यामध्ये वस्तुनिर्मिती किंवा वस्तुंची विक्री होते किंवा कोणत्याही प्रकारची सेवा दिली जाते, आणि जेथे दहापेक्षा कमी नाहीत इतके कामगार काम करतात असा कोणताही उद्यम, असा आहे ;

(ड) " असंघटित कामगार " याचा अर्थ, असंघटित क्षेत्रातील आस्थानीय कामगार, स्वयंरोजगारित कामगार किंवा मजूर, असा आहे आणि त्यामध्ये जो, या अधिनियमाच्या अनुसूची दोन मध्ये नमूद केलेल्या कोणत्याही अधिनियमाच्या व्याप्तीत येत नाही अशा संघटित क्षेत्रातील कामगाराचाही समावेश होतो ; आणि

(ढ) " मजूर " याचा अर्थ, असंघटित क्षेत्रात पारिश्रमिकार्थ कामाचे ठिकाण लक्षात न घेता, प्रत्यक्षपणे नियोक्त्याद्वारे किंवा कोणत्याही कंत्राटदारामार्फत कामावर नियुक्त झालेली व्यक्ती मग ती केवळ एका नियोक्त्याकरिता असो, किंवा एक किंवा अधिक नियोक्त्यांकरिता असो, केंद्र सरकारकडून किंवा, यथास्थिति, राज्य शासनाकडून अधिसूचित करण्यात येईल, अशा रकमेच्या मासिक वेतनावर मग ते रोख स्वरूपातील असो किंवा वस्तूंच्या स्वरूपातील असो, मग ती आस्थानीय कामगार म्हणून असो, किंवा अस्थायी कामगार किंवा नैमित्तिक कामगार म्हणून असो, किंवा स्थलांतरित कामगार म्हणून असो, किंवा घरगडी तसेच घरगुती कामगार म्हणून असो, असा आहे ;

प्रकरण दोन

सामाजिक सुरक्षाविषयक लाभ

योजना तयार करणे

३. (१) केंद्र सरकार, असंघटित कामगारांसाठी पुढील बाबीसंबंधात योग्य त्या कल्याणकारी योजना वेळोवेळी तयार करील आणि त्या अधिसूचित करील :—

(क) आयुर्विमा व अपंग क्षतितारण ;

(ख) आरोग्य व प्रसूतिविषयक लाभ ;

(ग) वयोवृद्धांचे संरक्षण ; आणि

(घ) केंद्र सरकारद्वारे निर्धारित करण्यात येतील असे इतर लाभ.

(२) या अधिनियमाच्या अनुसूची एक मध्ये समाविष्ट केलेल्या योजनांना पोट-कलम (१) अन्वये कल्याणकारी योजना म्हणून समजण्यात येईल.

(३) केंद्र सरकारला, अधिसूचनेद्वारे या अधिनियमाला जोडलेल्या अनुसूचींमध्ये सुधारणा करता येतील.

(४) राज्य शासनास, असंघटित कामगारांसाठी पुढील बाबींसंबंधातील योजनांसह योग्य त्या कल्याणकारी योजना वेळोवेळी तयार करता येतील आणि त्या अधिसूचित करता येतील :—

(क) भविष्यनिर्वाह निधी ;

(ख) कामावर असताना जखमी झाल्यास त्याबाबतचे लाभ ;

(ग) गृहनिर्माण ;

(घ) बालकांसाठी शैक्षणिक योजना ;

(ङ) कामगारांसाठी कौशल्य दर्जावाढ ;

(च) अंत्यसंस्कार साहाय्य ; आणि

(छ) वृद्धाश्रम.

४. (१) केंद्र सरकारने अधिसूचित केलेल्या कोणत्याही योजनेला— **केंद्र सरकारच्या योजनांसाठी निधी देणे.**

(एक) केंद्र सरकारकडून पूर्णपणे निधी देण्यात येईल ; किंवा

(दोन) केंद्र सरकारकडून अंशतः निधी देण्यात येईल आणि राज्य शासनाकडून अंशतः निधी देण्यात येईल ; किंवा

(तीन) केंद्र सरकारकडून योजनेत विहित करण्यात येईल त्याप्रमाणे, अंशतः निधी केंद्र सरकारकडून, अंशतः निधी राज्य शासनाकडून आणि अंशतः निधी त्या योजनेच्या लाभार्थीकडून किंवा नियोक्त्यांकडून गोळा केलेल्या अंशदानाद्वारे देण्यात येईल.

(२) केंद्र सरकारकडून अधिसूचित करण्यात आलेल्या प्रत्येक योजनेत, त्या योजनेच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी आवश्यक असतील अशा बाबींची तसेच, पुढील बाबींची तरतूद असेल,—

(एक) योजनेची व्याप्ती ;

(दोन) योजनेच्या लाभार्थी व्यक्ती ;

(तीन) योजनेची साधने ;

(चार) योजनेची अंमलबजावणी करतील असे अभिकरण किंवा अभिकरणे ;

(पाच) तक्रार निवारण करणे ; आणि

(सहा) इतर कोणतीही संबंधित बाब.

प्रकरण तीन

राष्ट्रीय असंघटित कामगार सामाजिक सुरक्षा मंडळ

५. (१) केंद्र सरकार, अधिसूचनेद्वारे, या अधिनियमान्वये प्रदान करण्यात आलेल्या अधिकारांचा वापर करण्यासाठी, आणि नेमून देण्यात आलेली कार्ये पार पाडण्यासाठी राष्ट्रीय सामाजिक सुरक्षा मंडळ म्हणून ओळखले जाणारे एक राष्ट्रीय मंडळ घटित करील. **राष्ट्रीय सामाजिक सुरक्षा मंडळ.**

(२) राष्ट्रीय मंडळ, पुढील सदस्यांचे मिळून बनलेले असेल, ते म्हणजे :—

(क) कामगार व सेवायोजन केंद्रीय मंत्री—पदसिद्ध अध्यक्ष ;

(ख) महासंचालक (कामगार कल्याण)—पदसिद्ध सदस्य-सचिव ; आणि

(ग) केंद्र सरकारकडून नामनिर्देशित करावयाचे चौतीस सदस्य, त्यापैकी—

(एक) असंघटित क्षेत्रातील कामगारांचे प्रतिनिधित्व करणारे सात सदस्य ;

(दोन) असंघटित क्षेत्रातील नियोक्त्यांचे प्रतिनिधित्व करणारे सात सदस्य ;

(तीन) नागरी समाजाचे प्रतिनिधित्व करणाऱ्या सात नामवंत व्यक्ती ;

(चार) लोकसभेतील सदस्यांचे प्रतिनिधित्व करणारे दोन सदस्य आणि राज्यसभेतील सदस्यांचे प्रतिनिधित्व करणारा एक सदस्य ;

(पाच) केंद्र सरकारच्या संबंधित मंत्रालयाचे आणि विभागाचे प्रतिनिधित्व करणारे पाच सदस्य ; आणि

(सहा) राज्य शासनाचे प्रतिनिधित्व करणारे पाच सदस्य,

असतील.

(३) मंडळाचा अध्यक्ष आणि इतर सदस्य हे, कामगार कल्याण, व्यवस्थापन, वित्त, विधि व प्रशासन या क्षेत्रातील नामवंत व्यक्तींमधील असतील.

(४) पोटकलम (२) च्या खंड (ग) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या प्रत्येक प्रवर्गामधून सदस्य म्हणून नामनिर्देशित करावयाच्या व्यक्तींची संख्या, सदस्यांचा पदावधी आणि त्यांच्या सेवेच्या इतर शर्ती, राष्ट्रीय मंडळाने आपली कार्ये पार पाडताना अनुसरावयाची कार्यपद्धती, आणि त्याच्या सदस्यांच्या रिक्त जागा भरण्याची रीत, राष्ट्रीय मंडळ विहित करील त्याप्रमाणे असेल :

परंतु असे की, अनुसूचित जाती, अनुसूचित जनजाती, अल्पसंख्याक यांतील व्यक्तींना व महिलांना पुरेसे प्रतिनिधित्व देण्यात येईल.

(५) राष्ट्रीय मंडळाची मुदत तीन वर्षे इतकी असेल.

(६) राष्ट्रीय मंडळ वर्षातून किमान तीन वेळा विहित करण्यात येईल अशा वेळी व अशा ठिकाणी आपली बैठक घेईल आणि आपल्या बैठकींमध्ये कामकाज चालविण्यासंबंधातील कार्यपद्धतीविषयक नियमांचे पालन करील.

(७) राष्ट्रीय मंडळाच्या बैठकीस उपस्थित राहण्यासाठी सदस्यांना विहित करण्यात येतील असे भत्ते मिळतील.

(८) राष्ट्रीय मंडळ पुढील कार्ये पार पाडील, ती अशी :—

(क) असंघटित कामगारांच्या विभिन्न वर्गासाठी योग्य योजनांची केंद्र सरकारकडे शिफारस करणे ;

(ख) त्याच्याकडे निर्देशित करण्यात येतील अशा, या अधिनियमाच्या अंमलबजावणीमुळे उद्भवणाऱ्या बाबींवर केंद्र सरकारला सल्ला देणे ;

(ग) केंद्र सरकारकडून अंमलबजावणी करण्यात येईल अशा असंघटित कामगारांसाठीच्या समाज-कल्याण योजनांचे संनियंत्रण करणे ;

(घ) असंघटित कामगारांच्या नोंदणीविषयक प्रगतीचा आढावा घेणे आणि त्यांना ओळखपत्र देणे ;

(ङ) राज्यस्तरावर पार पाडलेल्या कार्यासंबंधात ठेवल्या जाणाऱ्या अभिलेखाचा आढावा घेणे ;

(च) विविध योजनांखालील निधीमधून केल्या जाणाऱ्या खर्चाचा आढावा घेणे ; आणि

(छ) केंद्र सरकारकडून त्याला वेळोवेळी नेमून देण्यात येतील अशी इतर कार्ये हाती घेणे.

प्रकरण चार

राज्य असंघटित कामगार सामाजिक सुरक्षा मंडळ

राज्य सामाजिक सुरक्षा मंडळ.

६. (१) प्रत्येक राज्य शासन, अधिसूचनेद्वारे, या अधिनियमाअन्वये, प्रदान करण्यात आलेल्या अधिकारांचा वापर करण्यासाठी आणि नेमून दिलेली कार्ये पार पाडण्यासाठी (राज्याचे नाव) राज्य सामाजिक सुरक्षा मंडळ म्हणून ओळखले जाणारे एक राज्य मंडळ घटित करील.

(२) राज्य मंडळ, पुढील सदस्यांचे मिळून बनलेले असेल, ते असे :—

(क) संबंधित राज्याचा कामगार व सेवायोजन मंत्री—पदसिद्ध अध्यक्ष ;

(ख) प्रधान सचिव किंवा सचिव (कामगार)—पदसिद्ध सदस्य-सचिव ; आणि

(ग) राज्य शासनाने नामनिर्देशित करावयाचे अठ्ठावीस सदस्य, त्यांपैकी—

(एक) असंघटित कामगारांचे प्रतिनिधित्व करणारे सात सदस्य ;

(दोन) असंघटित कामगारांच्या नियोक्त्यांचे प्रतिनिधित्व करणारे सात सदस्य ;

(तीन) संबंधित राज्याच्या विधानसभा सदस्यांचे प्रतिनिधित्व करणारे दोन सदस्य ;

(चार) नागरी समाजाचे प्रतिनिधित्व करणाऱ्या पाच नामवंत व्यक्ती ; आणि

(पाच) राज्य शासनाच्या संबंधित विभागांचे प्रतिनिधित्व करणारे सात सदस्य,

असतील.

(३) मंडळाचा अध्यक्ष व इतर सदस्य हे, कामगार कल्याण, व्यवस्थापन, वित्त, विधि व प्रशासन या क्षेत्रांतील नामवंत व्यक्तींमधील असतील.

(४) पोटकलम (२) च्या खंड (ग) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या प्रत्येक प्रवर्गांमधून सदस्य म्हणून नामनिर्देशित करावयाच्या व्यक्तींची संख्या, सदस्यांचा पदावधी व त्यांच्या सेवेच्या इतर शर्ती, त्यांनी आपली कार्ये पार पडताना अनुसरावयाची कार्यपद्धती, आणि सदस्यांच्या रिक्त जागा भरण्याची रीत, राज्य मंडळ विहित करील त्याप्रमाणे असेल :

परंतु असे की, अनुसूचित जाती, अनुसूचित जनजाती, अल्पसंख्याक यांतील व्यक्तींना व महिलांना पुरेसे प्रतिनिधित्व देण्यात येईल.

(५) राज्य मंडळाची मुदत तीन वर्षे इतकी असेल.

(६) राज्य मंडळ, तीन महिन्यांतून किमान एकदा विहित करण्यात येईल अशा वेळी व अशा ठिकाणी बैठक घेईल आणि आपल्या बैठकींमध्ये कामकाज चालविण्यासंबंधातील कार्यपद्धतीविषयक नियमांचे पालन करील.

(७) सदस्यांना, राज्य मंडळाच्या बैठकींमध्ये उपस्थित राहण्यासाठी विहित करण्यात येतील असे भत्ते मिळतील.

(८) राज्य मंडळ पुढील कार्ये पार पाडील ती अशी :—

(क) असंघटित क्षेत्रातील कामगारांच्या विविध वर्गांसाठी योग्य त्या योजना तयार करून त्यांची राज्य शासनाकडे शिफारस करणे ;

(ख) त्याच्याकडे निर्देशित करण्यात येतील अशा, या अधिनियमाच्या अंमलबजावणीमुळे उद्भवणाऱ्या बाबींवर राज्य शासनाला सल्ला देणे ;

(ग) राज्य शासनाकडून अंमलबजावणी करण्यात येईल अशा असंघटित कामगारांसाठीच्या समाजकल्याण योजनांचे संनियंत्रण करणे ;

(घ) जिल्हा स्तरावर पार पडलेल्या कार्यासंबंधात ठेवल्या जाणाऱ्या अभिलेखाचा आढावा घेणे ;

(ङ) असंघटित क्षेत्रातील कामगारांच्या नोंदणीविषयक प्रगतीचा आढावा घेणे व त्यांना ओळखपत्रे देणे ;

(च) विविध योजनांखालील निधींमधून केल्या जाणाऱ्या खर्चाचा आढावा घेणे ; आणि

(छ) राज्य शासनाकडून त्याला वेळोवेळी नेमून देण्यात येतील अशी इतर कार्ये हाती घेणे.

राज्य शासनाच्या योजनांना निधी देणे.

७. (१) राज्य शासनाने अधिसूचित केलेल्या कोणत्याही योजनेला—

(एक) राज्य शासनाकडून पूर्णपणे निधी देण्यात येईल ; किंवा

(दोन) राज्य शासनाकडून योजनेत विहित करण्यात येईल त्याप्रमाणे, अंशतः निधी राज्य शासनाकडून, योजनेच्या लाभार्थींकडून किंवा नियोक्त्यांकडून गोळा केलेल्या अंशदानातून देण्यात येईल.

(२) राज्य शासनास, त्याने तयार केलेल्या योजनांसाठी केंद्र सरकारकडून वित्तीय साहाय्याची मागणी करता येईल.

(३) केंद्र सरकारला, योजनांच्या प्रयोजनांसाठी, त्यास योग्य वाटेल अशा कालावधीकरिता व अशा अटी व शर्तींवर राज्य शासनांना असे वित्तीय साहाय्य पुरविता येईल.

जिल्हा प्रशासनाने अभिलेख ठेवणे.

८. या अधिनियमाच्या प्रयोजनांसाठी अभिलेख ठेवण्याची कार्ये जिल्हा प्रशासनाकडून पार पाडण्यात येतील :

परंतु असे की, राज्य शासनास,—

(क) ग्रामीण क्षेत्रांमध्ये जिल्हा पंचायतीकडून ; आणि

(ख) नागरी क्षेत्रांमध्ये स्थानिक नागरी संस्थांकडून अभिलेख ठेवण्याचे कार्य पार पाडण्यात येईल,

असा निदेश देता येईल.

कामगार सुविधा केंद्रे.

९. राज्य शासनास, पुढील कार्ये पार पाडण्यासाठी वेळोवेळी आवश्यक वाटतील अशी कामगार सुविधा केंद्रे स्थापन करता येतील :—

(क) असंघटित कामगारांसाठी उपलब्ध असलेल्या सामाजिक सुरक्षा योजनांच्या माहितीचा प्रसार करणे ;

(ख) असंघटित कामगारांची नोंदणी करण्यासाठी अर्जाचे नमुने भरण्यास, त्यावर प्रक्रिया करण्यास व ते पुढे पाठविण्यास मदत करणे ;

(ग) जिल्हा प्रशासनाकडून नोंदणी मिळण्यासाठी असंघटित कामगारांना साहाय्य करणे ;

(घ) सामाजिक सुरक्षा योजनांमध्ये नोंदणीकृत असंघटित कामगारांची नावनोंदणी करण्यास मदत करणे.

प्रकरण पाच

नोंदणी

नोंदणी व सामाजिक सुरक्षेच्या लाभांसाठी पात्रता.

१०. (१) प्रत्येक असंघटित कामगार, पुढील शर्तींना अधीन राहून नोंदणीसाठी पात्र असेल :—

(क) त्याने किंवा तिने वयाची चौदा वर्षे पूर्ण केलेली असतील ; आणि

(ख) तो किंवा ती असंघटित कामगार आहे यास पुष्टी देणारे त्याचे किंवा तिचे स्वतःचे प्रतिज्ञापत्र.

(२) प्रत्येक पात्र असंघटित कामगार, नोंदणीसाठी जिल्हा प्रशासनाकडे विहित नमुन्यात अर्ज करील.

(३) प्रत्येक असंघटित कामगाराची जिल्हा प्रशासनाकडून नोंदणी करण्यात येईल व एक ओळखपत्र देण्यात येईल आणि ते, असाधारण ओळख क्रमांक असलेले एक स्मार्ट कार्ड असेल व ते जवळ बाळगण्याजोगे असेल.

(४) जर एखाद्या योजनेत, नोंदणीकृत असंघटित कामगाराने अंशदान देण्याची आवश्यकता असेल तर, तो किंवा ती, अशा अंशदानाचे प्रदान केल्यावरच फक्त त्या योजनेखालील सामाजिक सुरक्षेच्या लाभांसाठी पात्र असेल.

(५) जेथे एखाद्या योजनेत, केंद्र सरकारने किंवा राज्य शासनाने अंशदान देण्याची आवश्यकता असेल तेथे, केंद्र सरकार किंवा, यथास्थिति, राज्य शासन, योजनेनुसार नियमितपणे अंशदान देईल.

प्रकरण सहा

संकीर्ण

केंद्र सरकारचा निदेश देण्याचा अधिकार.

११. केंद्र सरकारला, या अधिनियमाच्या तरतुदींच्या अंमलबजावणीविषयक बाबींच्या संबंधात—

(एक) राष्ट्रीय मंडळाला ; किंवा

(दोन) राज्य शासनाला किंवा त्या राज्याच्या राज्य मंडळाला,

निदेश देता येतील.

रिक्त जागा इत्यादींमुळे कार्यवाही अवैध न ठरणे.

१२. राष्ट्रीय मंडळाची किंवा कोणत्याही राज्य मंडळाची कोणतीही कार्यवाही, राष्ट्रीय मंडळामध्ये किंवा, यथास्थिति, राज्य मंडळामध्ये कोणतीही जागा रिक्त असणे किंवा त्यांच्या घटनेत दोष असणे केवळ याच कारणावरून अवैध ठरणार नाही.

केंद्र सरकारचा नियम करण्याचा अधिकार.

१३. (१) केंद्र सरकारला, अधिसूचनेद्वारे या अधिनियमाच्या तरतुदी अंमलात आणण्यासाठी, नियम करता येतील.

(२) विशेषतः आणि पूर्वगामी अधिकाराच्या सर्वसाधारणतेला बाध न आणता, अशा नियमांमध्ये, पुढील सर्व किंवा त्यापैकी कोणत्याही बाबींची तरतूद करता येईल :—

(क) कलम ४ च्या पोटकलम (१) अन्वये योजनेच्या लाभार्थींकडून किंवा नियोक्त्यांकडून गोळा करावयाची अंशदाने.

(ख) कलम ५ च्या पोटकलम (४) अन्वये राष्ट्रीय मंडळाचे सदस्य म्हणून नामनिर्देशित करावयाच्या व्यक्तींची संख्या, सदस्यांचा पदावधी व त्यांच्या सेवेच्या इतर शर्ती, राष्ट्रीय मंडळाने कार्ये पार पाडताना अनुसरावयाची कार्यपद्धती, आणि त्याच्या सदस्यांच्या रिक्त जागा भरण्याची रीत ;

(ग) कलम ५ च्या पोटकलम (६) अन्वये राष्ट्रीय मंडळाच्या बैठकीतील कामकाज चालविण्यासंबंधातील कार्यपद्धतीचे नियम ;

(घ) कलम ५ च्या पोटकलम (७) अन्वये राष्ट्रीय मंडळाच्या बैठकींना उपस्थित राहण्यासाठी भत्ते ;

(ङ) कलम १० च्या पोटकलम (२) अन्वये नोंदणीसाठी अर्ज करण्याचा नमुना ; आणि

(च) विहित करण्याची आवश्यकता असेल, किंवा विहित करण्यात येईल अशी अन्य कोणतीही बाब.

राज्य शासनाचा नियम करण्याचा अधिकार.

१४. (१) राज्य शासनास, या अधिनियमाच्या तरतुदी अंमलात आणण्यासाठी, अधिसूचनेद्वारे नियम करता येतील.

(२) विशेषतः, आणि पूर्वगामी अधिकारांच्या सर्वसाधारणतेला बाध न आणता, अशा नियमांमध्ये, पुढील सर्व किंवा त्यापैकी कोणत्याही बाबींची तरतूद करता येईल :—

(क) कलम ६ च्या पोटकलम (४) अन्वये, राज्य मंडळाचे सदस्य म्हणून नामनिर्देशित करावयाच्या व्यक्तींची संख्या, सदस्यांचा पदावधी व त्यांच्या सेवेच्या इतर शर्ती, राज्य मंडळाने कार्ये पार पाडताना अनुसरावयाची कार्यपद्धती, आणि त्यांच्या सदस्यांच्या रिक्त जागा भरण्याची रीत ;

(ख) कलम ६ च्या पोटकलम (६) अन्वये, राज्य मंडळाच्या बैठकीतील कामकाज चालविण्यासंबंधातील कार्यपद्धतीचे नियम ;

(ग) कलम ६ च्या पोटकलम (७) अन्वये, राज्य मंडळाच्या बैठकींना उपस्थित राहण्यासाठीचे भत्ते ;

(घ) कलम ७ च्या पोटकलम (१) अन्वये, योजनेच्या लाभार्थींकडून किंवा कर्मचाऱ्यांकडून गोळा करावयाची अंशदाने ;

(ङ) कलम १० च्या पोटकलम (२) अन्वये, नोंदणीसाठीचा अर्ज ज्या नमुन्यात करण्यात येईल तो नमुना ; आणि

(च) विहित करण्याची आवश्यकता असेल किंवा विहित करण्यात येईल अशी अन्य कोणतीही बाब.

नियम मांडणे.

१५. (१) या अधिनियमाअन्वये केंद्र सरकारने, केलेला प्रत्येक नियम, तो करण्यात आल्यानंतर होईल तितक्या लवकर, संसदेच्या प्रत्येक सभागृहासमोर, ते एका सत्राने किंवा दोन किंवा अधिक क्रमवर्ती सत्रे मिळून बनलेल्या अशा एकूण तीस दिवसांच्या कालावधीकरिता सत्रासीन असताना ठेवण्यात येईल आणि पूर्वोक्त सत्राच्या किंवा क्रमवर्ती सत्रांच्या पाठोपाठचे सत्र संपण्यापूर्वी, जर त्या नियमात कोणताही फेरबदल करण्याबाबत दोन्ही सभागृहांचे मतैक्य झाले अथवा तो नियम करण्यात येऊ नये, याबाबत दोन्ही सभागृहांचे मतैक्य झाले तर, त्यानंतर तो नियम अशा फेरबदल केलेल्या स्वरूपातच अंमलात येईल, किंवा, यथास्थिति, मुळीच अंमलात येणार नाही ; तथापि, अशा कोणत्याही फेरबदलामुळे किंवा शून्यीकरणामुळे तत्पूर्वी त्या नियमाअन्वये करण्यात आलेल्या कोणत्याही गोष्टींच्या विधिग्राह्यतेस बाध येणार नाही.

(२) राज्य शासनाने, या अधिनियमाअन्वये केलेला प्रत्येक नियम, तो अधिसूचित करण्यात आल्यानंतर शक्य तितक्या लवकर, राज्य विधानमंडळासमोर मांडण्यात येईल.

विवक्षित कायद्यांचो व्यावृत्ती.

१६. या अधिनियमात अंतर्भूत असलेल्या कोणत्याही गोष्टीमुळे, ज्या कल्याणकारी योजना या अधिनियमाद्वारे किंवा त्या अन्वये असंघटित कामगारांसाठी तरतूद केलेल्या कल्याणकारी योजनांपेक्षा अधिक लाभदायक आहेत, अशा योजनांची तरतूद असणाऱ्या राज्यातील कोणत्याही आनुषंगिक कायद्याच्या अंमलबजावणीवर परिणाम होणार नाही.

अडचणी दूर करण्याचा अधिकार.

१७. (१) या अधिनियमाच्या तरतुदी अंमलात आणताना जर कोणतीही अडचण उद्‌भवली तर, केंद्र सरकारला, **राजपत्रात** प्रसिद्ध केलेल्या आदेशाद्वारे, ती अडचण दूर करण्यासाठी त्यास आवश्यक वाटतील अशा या अधिनियमाच्या तरतुदींशी विसंगत नसलेल्या तरतुदी करता येतील :

परंतु असे की, या अधिनियमाच्या प्रारंभापासून दोन वर्षांचा कालावधी संपल्यानंतर, या कलमान्वये असा कोणताही आदेश काढण्यात येणार नाही.

(२) या कलमान्वये काढलेला प्रत्येक आदेश, तो काढण्यात आल्यानंतर, होईल तितक्या लवकर संसदेच्या प्रत्येक सभागृहासमोर ठेवण्यात येईल.

अनुसूची एक

[कलमे २ (झ) व ३ पहा]

असंघटित कामगारांसाठी सामाजिक सुरक्षा योजना

अ.क्र.	योजनेचे नाव
१.	इंदिरा गांधी राष्ट्रीय वयोवृद्ध निवृत्तिवेतन योजना.
२.	राष्ट्रीय कुटुंब कल्याण योजना.
३.	जननी सुरक्षा योजना.
४.	यंत्रमाग विणकरांसाठी सर्वसमावेशक कल्याण योजना.
५.	हस्तव्यवसाय कारागीरांसाठी सर्वसमावेशक कल्याण योजना.
६.	कुशल शिल्पकारागीरांना निवृत्तिवेतन.
७.	मच्छिमारांचे कल्याण आणि प्रशिक्षण व विस्तार यांसाठी राष्ट्रीय योजना.
८.	जनश्री विमा योजना.
९.	आम आदमी विमा योजना.
१०.	राष्ट्रीय स्वास्थ्य विमा योजना.

अनुसूची दोन

[कलम २ (ड) पहा]

अ.क्र.	अधिनियमाचे नाव
१.	कामगार भरपाई अधिनियम, १९२३ (१९२३ चा ८).
२.	औद्योगिक विवाद अधिनियम, १९४७ (१९४७ चा १४).
३.	कर्मचारी राज्य विमा अधिनियम, १९४८ (१९४८ चा ३४).
४.	कर्मचारी भविष्य निर्वाह निधी व संकीर्ण उपबंध अधिनियम, १९५२ (१९५२ चा १९).
५.	प्रसूतिविषयक लाभ अधिनियम, १९६१ (१९६१ चा ५३).
६.	उपदान प्रदान अधिनियम, १९७२ (१९७२ चा ३९).